

22. Фома Аквинский. Сумма теологии. Ч. II – II. Вопросы 1–46. – К.: Ника-Центр, 2011. – 576 с.
23. Balint B. K. Ordering Chaos: The Self and the Cosmos in Twelfth-Century Latin Prosimetrum. – Boston: BRILL, 2009. – 242 p.
24. Bernard Silvestris. The Cosmographia of Bernardus Silvestris. – New York : Columbia University Press, 1990. – 180 p.
25. Eco U. The Aesthetics of Thomas Aquinas. – Cambridge : Harvard University Press, 1988. – 287 p.
26. Yaklich R. E. The Struggle for Life in the Middle Ages and the Chaos of the Renaissance. – Bloomington : AuthorHouse, 2008. – 242 p.

© **Alexandr Kulik**

ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ІДЕЯ» В ФІЛОСОФІЇ В. КАРПОВА

Г. А. Поперечна

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії

Тернопільського педагогічного університету імені В. Гнатюка
(Тернопіль, Україна)

Galina-pa@ukr.net

Анотация

Поперечная Галина Антоновна. Съдържание и значение на категорията «идея» във философията на В. Карпов. В статията се разглежда същността и значението на категорията «идея» във философията на В. Карпов – един от видните представители на Киевската духовно-академична школа. Главното внимание е съсредоточено върху разбирането от мислителя на същността на идеята като метафизично начало, нейната връзка с идеалната дейност на човека. Идеята като особен феномен на духовното съзерцание позволява да извън пределите на сетивния свят и да се издигнем до безусловните и неизменни начала, съответстващи на дълбинните потребности на човешката природа. Показва се спецификата на идеалното постигане на действителността от човека в различието между идеята и логическите форми, в частност от понятието и съждението. В контекста на анализа на критиката от мислителя на някои системи на западно-европейската философия се разкриват неговите възгледи за ролята на идеите в построяването на философското и естествено-научното знание.

Ключови думи: идея, идеална дейност, понятие, система, наука, философия.

Аннотация

Поперечная Галина Антоновна. Содержание и значение категории «идея» в философии В. Карпова. В статье рассматривается сущность и значение категории «идея» в философии В. Карпова

– одного из выдающихся представителей Киевской духовно-академической школы. Главное внимание сосредоточено на понимании мыслителем сущности идеи как метафизического начала, ее связи с идеальной деятельностью человека. Идея как особенный феномен духовного созерцания позволяет выйти за пределы чувственного мира и подняться к безусловным и неизменным началам, соответствующим глубинным потребностям человеческой природы. Показана специфика идеального постижения действительности человеком в ее отличии между идеей и логическими формами, в частности, понятием и суждением. В контексте анализа критики мыслителем некоторых систем западноевропейской философии раскрыты его взгляды на роль идеи в построении философского и естественнонаучного знания.

Ключевые слова: идея, идеальная деятельность, понятие, система, наука, философия.

Abstract

Galina Poperechna. Content and meaning of the category “Idea” in V. Karpov’s philosophy. The essence and the meaning of the category “idea” in philosophy of V. Karpov – one of the most outstanding representatives of Kyiv academic spiritual school, are scrutinized in the article. The great attention is concentrated on the thinker’s comprehension of the essence of the idea as metaphysical beginning, its connection to the spiritual nature and ideal activity of the human being. Idea as the special organ of spiritual contemplation allows human to exceed the bounds of the sensuous world and to rise to the height of absolute, unchangeable beginnings that correlate to the deep needs of the human nature. The peculiarity of ideal comprehension of the reality by human being, distinction of the idea from logical forms of thinking in particular conception and judgment is shown in the article. Thinker’s points of view on the role of idea in construction of philosophical and natural scientific meaning are revealed in the contest of analysis of his criticism of some systems of West European philosophy.

Key words: idea, ideal activity, content, system, science, philosophy.

Актуальність. В духовній спадщині українського народу філософія Київської духовної академії є одним із найяскравіших феноменів. Несправедливо замовчувана у радянські часи, вона стала справжнім відкриттям для історико-філософських досліджень останніх десятиліть. Вагомим внеском у її вивчення стали праці Н. Мозгової, М. Ткачук, Г. Волинки, І. Огородника, М. Лука та ін. Однак багато аспектів цієї філософії, як і творча спадщина її деяких представників, залишаються маловивченими. До числа таких належить і категорія «ідеї», яка у духовно-академічній філософії має фундаментальне значення та надає їй особливого спрямування. З огляду на це, зазначена тема є актуальною як в контексті дослідження специфіки філософії Київської духовної академії, так і в філософії одного з найвизначніших її представників – В. Карпова, тим більше, що у вітчизняній історії філософії до неї ще ніхто не звертався.

Мета статті полягає у виявленні особливостей розуміння В. Кар-

повим категорії «ідея», аналізі її ролі та значення у його філософії.

Незважаючи на те, що у Карпова немає праць, присвячених саме ідеї, детальне ознайомлення з його спадщиною дає можливість стверджувати, що ця проблема хвилювала його впродовж усієї наукової діяльності. До вказаної категорії він звертається і при спробі побудови проекту національної філософії, і в процесі критики новітніх тенденцій західноєвропейської філософії, і в працях з логіки та психології. Тому очевидно, що ця категорія є основоположною як для його антропології, так і для онтології та гносеології.

Термін «ідея» Карпов використовує в різних значеннях, серед яких варто виділити наступні: ідея як орган духовного споглядання; ідея як образ; ідея як погляд; ідея як головна думка, покладена в основу побудови наукового знання, якій підпорядковується уся система. При цьому всі значення тісно пов'язані з центральною проблемою його філософії – людиною, яку він розуміє як духовно-тілесну істоту, особливу ланку світобудови, здатну до трансцендування. Як метафізична істота, вона завжди відчуває потребу вийти за межі простору і часу, демонструє спроби піднятися над досвідом і проникнути у царину вищих істин. Її душа в силу своєї природи наполегливо вимагає наближення до незмінного, безумовного, прагне спілкування з ним, а розум невпинно намагається відшукати у змінному світі незмінне, вічне, таке, що не піддається обмеженню. Однак, ані знання про предмети матеріального світу, ані різні форми людської діяльності не дозволяють зробити це у завершеному, доконечному вигляді. Ідея саме і виступає одним з засобів реалізації такого прагнення, зумовленого внутрішньою природою людини та її духовною діяльністю, специфічним інструментом чи органом духовного сприйняття: «Орган такого споглядання у розумі, який відповідає органам чуття, є ідея, яку, як умову, що обмежує діяльність розуму практичного, філософська критика справедливо називає ідеєю практичною. Етимологічне значення її дає нам право розуміти її в смислі образу, а віддаленість її від свідомості дозволяє судити про неї тільки за аналогією органів чуття, влаштованих так, що кожен з них застосовний до сприйняття певного роду враження і при тому – за ступенями його чистоти й діяльності» [2, 17 – 18]. Як особлива форма сприйняття і споглядання духовного, вона «сама по собі не вкладається ні в які форми» [3, 148] та існує за своїми особливими законами. Однак, її не варто сприймати як щось абсолютно безформенне, закрите, позаяк тоді неможливо було б виділити в ній жодної ознаки. За своєю природою ідея має духовний характер і постає протилежністю матеріальним явищам видимого світу. Тому її слід розуміти чимось таким, що перенесене у форми розсудку і зхарактеризоване ознаками досвіду, але при цьому не обмежене ознаками простору і часу та не наділене матеріальними властивостями. Як ланка, що опосередковує відношення до безумовного, «сама по собі вона не є безумовним, а лише орган для споглядання безумовного, – пояснює філософ, – ... якби ідея сама по собі була безумовною, то нам ніяк не можна було б від умовного перейти до неї як до безумовного, подібно до того, як певний момент часу, скільки б він не рухався, ніколи не

може зрівнятися з безмежною і нерухомою вічністю» [3, 166]. Вимоги вищих сил людського духу, як от вимоги безумовної істини й безумовного добра, на які передусім спрямована ідея, є вимогами безформними, такими, що виходять за межі простору й часу, звідси й ідея не може бути сприйнята в формах, характерних для сприйняття речей матеріального світу. В практичному розумінні ідея – це опосередковуюча ланка між світом фізичним та духовним. Підіймаючись до світу духовного, людина за допомогою ідеї споглядає безумовні істину й добро у їхній єдності й тотожності. У такому вимірі ідея єдина і незмінна, вона постає як незбагненна й нездоланна сила людського духу. Але так як єдине завжди виявляє себе у багатоманітності, то й ідея в різних людей виявляє себе по-різному. Особливості її вияву у різних людей Карпов ставить у залежність від енергії їх духовного життя. З іншого боку, підкреслює він, людський розум, керуючись ідеєю, має ще й протилежне спрямування – до нескінченної множини предметів навколишнього світу. У цьому відношенні ідея постає як своєрідне світло, яке заломлюється через призму пізнавальних сил людини і набирає специфічного забарвлення, зумовлює характер сприйняття і бачення нею того чи іншого предмету. Звідси безумовні істина й добро як потреби нашого духу можуть виявлятися в багатьох часткових ідеях, близьких до матеріально-чуттєвої реальності, а матеріальне, у свою чергу, завжди постає у численній кількості видових «ідеалів».

Констатуючи відсутність в історії філософії єдиного підходу в поясненні ідеї, Карпов, насамперед, звертає увагу на зміни в її розумінні від Платона до мислителів Нового часу. Так, якщо Платон називав ідеями первообрази створених речей і відповідні їм вищі уявлення людського духу, то Локк, Юм та інші представники нової філософії вважали їх вже уявленнями і поняттями розсудку. У зв'язку з цим мислитель намагається показати відмінності між ними. При цьому він наголошує, що поняття передусім пов'язане з практичним досвідом людини; головну роль у його формуванні відіграє діяльність розсудку. Ідея має принципово інше походження; вона є результатом духовної діяльності і виступає умовою існування логічних понять. Щоб мислити досвідне поняття про ціле треба правильно «поставити ціле в залежність не від частин, а від ідеї цілого, у якій чого б ціле насправді не втрачало, ніщо не втрачається; а отже, і частини, наскільки б насправді не змінювалась їхня кількість, у відношенні до ідеї цілого ніколи не перестають бути частинами. Таким чином, ціле у значенні логічного поняття треба розуміти як цілісність частин предмету, що вимагається його ідеєю» [2, 226]. Отже, поняття є своєрідним обмеженням ідеї, ідея ж здійснює свій розвиток і знаходить своє вираження у поняттях. По суті, поняття є ідеєю, яка постає в формах простору і часу. Але якщо ідея у своїй сутності єдина і незмінна, то визначення понять демонструють певну залежність від способу мислення людини. Як орган розуму ідея, на відміну від поняття, не входить в область розсудку, не обмежується простором і часом, не є родовою чи загальною формою для об'єднання часткових понять. Вона є єдиною думкою, що містить в собі усю повноту реальності предмета, і в

такому випадку її ніяк не можна сприймати у значенні логічному. Це своєрідна сила, чинник, що впливає на діяльність розсудку і формує наші поняття і судження.

Формування ідеї Карпов розглядає в контексті ідеальної діяльності, яку називає ідеальним спогляданням. Цікаво, що ідеальну діяльність він вважає не стільки діяльністю розуму, скільки діяльністю усієї душі, відтак пізнавальний процес розуміє передусім як процес психологічний, а логіку підпорядковує психології. Розкриваючи поняття ідеальної діяльності, філософ звертає увагу на два основних стани душі – пасивний та активний. Перший має місце в момент сприйняття і характеризується тим, що не контролюється свідомістю (оскільки предмет діє не на нашу свідомість, а на органи відчуття; споглядуване завжди відображається у свідомості лише як результат споглядання). Для того, щоб предмети чуттєвого й ідеального сприйняття були усвідомлюваними, душа повинна перейти з пасивного стану в активний і бути спрямованою на них. У цьому випадку чуттєве сприйняття стає чуттєвим спогляданням, а ідеальне споглядання – умозрінням. Саме завдяки йому світ, даний нам у нескінченній множині змінних явищ, постає як ідеальна єдність істинного і доброго. Таке умозріння мислитель називає теоретичним розумом і наголошує, що його органом є та ж сама ідея, якою розум керується як образом нескінченної істини і нескінченного добра. Але в зазначеному контексті вона набирає вже іншого характеру і постає не як образ, а як погляд (idea) і лише в цьому останньому значенні освітлюється свідомістю. Зрозуміло, що у такому випадку мається на увазі не фізіологічний, а особливий, духовний погляд, який виражає прагнення розуму углядіти в різноманітності частин предмета єдність його природи, збагнути зв'язок, завдяки якому утримується його цілісність і тотожність. «Зрозуміла таким чином ідея постає для нас як така, що виникає з глибини душі і буває усвідомлювана як власне наш самодіяльно спрямований до предмета витвір, а тому не без підстав називається ідеєю теоретичною. Однак цей витвір є не що інше, як переклад, або застосування практичної ідеї істинного і доброго до споглядання природи творинь Божих. І тільки у такому відношенні ідеальна діяльність нашого розуму є діяльністю вільною, так як від нас залежить – споглядати істину і добро в світі, чи не споглядати, і практичну свою ідею переводити у ту чи іншу сферу предметів» [2, 23]. Таким чином, за Карповим, наша діяльність, сприйняття і розуміння предметів та явищ матеріального світу залежать від глибини засвоєння практичної ідеї. Це підтверджує той факт, що знання, які ми набуваємо, завжди співвідносяться нами з безумовною істиною, а вчинки – з абсолютним добром. Ідею істини і добра філософ називає «нерухомими крапками в природі нашої душі, які служать для визначення всього мінливого» [2, 254]. Для того, щоби пов'язатися зі змінною стороною предметного світу, ідея істини і добра переходить з області розуму в область розсудку і у формах простору і часу вже виявляє себе в різноманітних речах і явищах як незмінне у змінному. Підіймаючись до сфери розсудку і волі, та, вкорінюючись у форми мислення й морального самовизначення,

вона знаходить своє вираження в множині розумових і моральних начал. Відтак теоретичні і моральні знання людини, ґрунтуючись на ідеях істини і добра, мають пряме відношення до сутностей, порядку і цілей буття, постають як знання про «предметну істину, або сутність буття, про предметне добро, або доцільність дій, про предметну єдність істинного і доброго, або гармонійного взаємного обмеження сутностей і цілей» [2, 256]. Але, оскільки розум споглядає їх не у їхній сутності, а у відображеннях, то ці знання не досягають поставленої мети, а є лише рухом до неї.

Річ, яка споглядається розумом внутрішньо (ідеально), характеризується наступними ознаками: 1) не підлягає часовим характеристикам, бо завжди постає як одна і та ж сама; 2) не обмежується місцем чуттєвого сприйняття, позаяк є всюди однією і тією ж самою; 3) не характеризується матеріальним виглядом, бо для умозріння вона існує не за зовнішніми ознаками, а за внутрішньою своєю сутністю, і має єдиний незмінний істотний образ. Особливістю ідеального є те, що «ми бачимо предмет поза звичними умовами його буття, доступними для поняття і відчуття: в ідеї він – проста, але реальна думка, у якій не можна відділити форму від змісту» [1, 99]. Такий образ є протилежним чуттєвому образу. Його філософ називає «розумовим неподільним», маючи на увазі, що він відображає внутрішній склад предмету, який містить все необхідне, на підставі чого предмет споглядається саме таким, а не іншим. Водночас такий образ можна розуміти як суще або сутність, вказує мислитель, і додає, що таким чином пояснена ідея – це погляд на предмет ніби для відтворення його в смислі розумового неподільного. За своєю природою вона є формою осягнення мислимого, яке, з одного боку, спрямоване до безумовних начал світу, а, з іншого боку, до розсудку.

Оскільки діяльності розуму властиві два напрями – на буття в цілому та на предмети і явища окремих сфер природи, то Карпов розрізняє два типи ідей – загальні та часткові (розумові і досвідні). Перші стосуються царини наддосвідної і в цьому відношенні є метафізичними, вільними від умовностей; другі спрямовані на пізнання видимого світу, є залежними і потребують перевірки досвідом. При цьому філософ наголошує, що часткові ідеї є цілковито залежними від ідей загальних і ніяк не навпаки. Така позиція є показовою з огляду на факт зростання ролі і значення природничо-наукового знання в поясненні світу і на його претензії у вирішенні важливих світоглядних проблем. У зв'язку з цим мислитель критикує поширену в Новий час тенденцію до матеріалізації знання, яка, на його думку, не тільки не сприяє виробленню цілісного погляду на предмет, але і часто-густо призводить до суперечливих висновків. «Хто набув звички дивитись на все виключно з боку матеріального і задовольнятися тільки змістом справи, той у відомій кількості набутих знань бачить все і більше нічого не бажає... Однак часто буває, що у довгій низці подібного ланцюгу фактів кінцеві елементи отримують настільки суперечливе відношення до початкових, що якби зблизити їх, то вони постали б як істина і хиба, або як добро і зло» [2, 230]. Водночас філософ критикує і протилежний підхід. Як засвідчує

філософія Фіхте і Декарта, цілісного знання також неможливо досягнути лише шляхом ідеального споглядання. В першому випадку розум дуже обмежений і не може справитися з численним різномірними знаннями, що робить його ідеально близькозорим, у другому – без належного запасу знань губиться сама ідея предмету.

Характеризуючи часткові ідеї, Карпов наголошує на їхніх недоліках: 1) їхнє підтвердження й оцінка часто залежить від переконань і спрямувань того, хто її здійснює; 2) у них завжди залишається відчутною недостатність та проблема правильного встановлення фактів; 3) підміна реального знання логічними прийомами та конструкціями. Вочевидь, часткові ідеї наближають нас до пізнання окремих сфер дійсності, але не дозволяють виробити цілісний погляд на світ. Звідси є очевидною їхня залежність від розумових, чи метафізичних ідей, дослідженням яких займається філософія. Тому будь-яка спеціальна наука повинна розвиватись з часткової ідеї, а завдання філософії полягає у їхньому гармонійному поєднанні. В основі такого конструювання теж лежатиме ідея. Але на відміну від інших ідей, вона має бути вищою від досвіду і незалежною від окремих галузей знання. Для Карпова прикладом філософії, у якій чітко простежується єдність ідеї, і де відображена струнка система природи, є філософія Платона. Протилежний підхід уособлює філософія Фіхте і Гегеля, які в своїх системах, виходячи з чистої ідеї розуму і обмежуючись лише діяльністю самого розсудку, на думку Карпова, підмінили її беззмисловою субстанцією, що розвивається виключно лише за законами мислення. Втративши з поля зору ідеально споглядувану і повну змісту сутність, вони, зазначає мислитель, перетворили свою філософію на суху логічну конструкцію.

Вважаючи цілком виправдану тенденцію до систематизації знання у науці Нового часу, Карпов підкреслює роль чітко визначеної у ній ідеї. Досконала систематизація, на його думку, передбачає єдність начала мислячого з мислимим предметом. Завдяки цьому наука, яка стосується певної царини буття, організовує її як рід, що складається з множини видів, кожен з яких має не тільки своє місце, але й набирає своїх особливостей та значення лише серед органічних частин цілого. Отже, система є поєднанням думок, що ґрунтується на чіткому розподілі й істотній їх залежності, завдяки чому постає як гармонійне ціле і виражає єдину реальну ідею мислимого предмету. При цьому філософ наголошує на неможливості досягнення остаточного погляду в системі, позаяк це означало б зупинку у пошуках, що неприпустимо для самої ідеї. Тому ідея є водночас і джерелом розвитку знання та створення системи, і джерелом її руйнування. Обмежуючись предметом, вона не переносить обмеження і спонукає нас до виходу за встановлені нами межі системи. Таким чином, мислитель переконаний у невпинному пошуку, зміні і трансформації знання, що для нього є показником енергії людського розуму, його нестримного руху до істини й добра. Систематичне знання Карпов вважає дуже важливим не тільки в науковій діяльності людини, але і в житті загалом. На його переконання, знання людини повинне виступати як одне ціле і бути вираженням її переконань.

Хоча ідея істини й добра залишається єдиною та незмінною, можна спостерігати, зазначає вчений, що у різні епохи, у різних мислителів, у певних народів ідеї набувають специфічного забарвлення. Це вказує на їхній щільний зв'язок з історичними та духовно-культурними особливостями національного життя. Тому перенесення на ґрунт однієї культури тих чи інших ідей іншої культури може бути або безрезультатним, або взагалі мати для неї негативні, руйнівні наслідки. Так, Римська імперія, успадкувавши досягнення стародавніх греків, не спромоглася їх розвинути, бо ці досягнення були результатом ідей, що назавжди залишилися в розумі Платонів, Евріпідів тощо. Ідеї ані «виховати», ані «передати» не можна, вважає Карпов: «занесені в чужу їм атмосферу в формі або творів писемності, або живої бесіди, вони або залишаються безплідними, або гинуть, або встановлюючись і вкорінюючись, заглушають домашній хроматизм ідеї – вимоги вітчизняної віри і форми суспільного життя, і таким чином, повільно перероджують суспільство» [2, 263]. Виступаючи проти сліпого запозичення ідей західноєвропейських народів, філософ висуває ідею створення вітчизняної філософії, начала якої виростають на ґрунті національної культури і відповідають особливостям народної віри, звичаям, способів життя тощо.

Висновок. Ідея – одна з основоположних категорій метафізики Карпова. За своєю сутністю вона є формою осягнення мислимого, яке, з одного боку, спрямоване до безумовних начал світу, а, з іншого – до розсудку людської істоти. По відношенню до людини ідея є показником духовної енергії, вона відіграє роль керівного начала її духовно-практичної діяльності та способу її буття. В процесі наукового пізнання вона є ланкою, що об'єднує теорію з практикою, гармонізує зміст і форму науки, систематизує знання.

Література

1. Карпов В. Н. Карпов В. Н. Введение в философию / Карпов В. Н. Избранное. – СПб.: Тропа Троянова, 2004. – С. 59 – 198.
2. Карпов В.Н. Систематическое изложение логики. – СПб., 1856. – 314 с.
3. Карпов В.Н. Философский рационализм новейшего времени / Карпов В.Н. Сочинения в трех томах. – Мелитополь: Издательский дом Мелитопольской городской типографии, 2013. – Т. 1. – С. 130 – 255.

© Galina Poperechna